

Mesrûk b. Abdurrahman (el-Ecda') ve Fakihlik Yönü
Masruq İbn Abdurrahman (al-Ajda') And Aspect of Jurist
Abdullah ÖNDER

Arş. Gör. Dr. Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Res. See. Dr. Adıyaman University Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic
Sciences, Department of Islamic Law

Adıyaman/Türkiye

onderabd@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4141-5873

DOI: 10.34085/buifd.1165945

Öz

Mesrûk hicretten önce doğmuş, 63/683 yılında vefat etmiş, Yemen göçmeni Kûfeli bir tâbiîn âlimidir. Her ne kadar Hz. Peygamber'i görmemiş olsa da sahâbenin ileri gelenlerinden başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere birçoğunu görmüş, bir kısmıyla zaman geçirmiş, Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Âişe gibi bazılarından da önemli oranda ilim almıştır. Mesrûk ilme karşı hayli istekli biridir. Nitekim sırf ilim için Basra, Şam ve Mekke gibi şehirlere yolculuk yapmıştır. Onun ilim aldığı hocalarının fikhî yetkinliklerinin ağır basması, kısa süre de olsa kadılık yapmış olması ve fetva vermede maharetli olması diğer ilimlere nazaran fakihliğini ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla hem bulunduğu ortamda genelde ilmiyle, özelde fikhıyla öne çıkmış olması hem de birçok sahâbîyle karşılaşmış olması onu önemli kılan hususlardır. Bu anlayış çerçevesinde Mesrûk'u ve onun fakihlik yönünü araştırma konusu yaptık. Bu anlamda ilk önce hayatı hakkında bilgi verdik, sonra fakihlik yönü bağlamında fetvalarını ve bu fetvalarının dayandığı delilleri mevzubahis ettik. Mesrûk'un fetvaları kaynaklarda dağınık vaziyette olduğu gibi bunların hangi delile veya kaynağa göre verildiğine dair kendisinden gelen bir açıklama da neredeyse yoktur. Bundan dolayı ilk önce fetvalarını tespit ettik, sonra bu fetvalarının hangi delile dayandığını ortaya koyduk. Bunun neticesinde onun fetvalarının Kur'an, Sünnet, sahâbî kavli ve kıyas gibi delillere dayandığını tespit ettik.

Anahtar kelimeler: İslam hukuku, Mesrûk, tâbiîn, Kûfe, delil.

Masruq İbn Abdurrahman (al-Ajda') And Aspect of Jurist

Abstract

Masruq was a successor scholar from Kûfa, who was born before the hijrah, died in 63/683 and was an immigrant from Yemen. He did not see the Prophet, but one of the important sahaba Hz. Abu Bakr and Hz. Umar, spent time with some of them, he also took a significant amount of knowledge from some of them, such as Abdullah b. Masood and Hz. Aisha. Masruq is very enthusiastic about science. As a matter of fact, he traveled to cities such as Basra, Damascus and Mecca just for science. The fact that his teachers, from whom he received knowledge, predominated in jurisprudence, that he was a judge even for a short time, and that he was skilled in issuing fatwas, highlighted his jurisprudence compared to other sciences. Therefore, the fact that he came to the fore with his knowledge in general and his fiqh in particular, and the fact that he met many sahaba is the issues that make him important. Within the framework of this understanding, we made this scholar and his aspect of jurisprudence the subject of research. In this sense, we first gave information about his life. Then, we talked about his fatwas within the scope of jurisprudence and the evidences on which these fatwas are based. The fatwas of Masruq are scattered in the sources, and there is almost no explanation from him as to which evidence or source they were given. For this reason, we first identified he fatwas, and then revealed what evidence these fatwas were based on. As a result, we have determined that his fatwas are based on evidences such as the Qur'an, Sunnah, qawl of al-sahabi and qiyas.

Keywords: Islamic law, Masruq, Tabieen, Kufa, evidence.

Giriş

Fıkıh tarihi boyunca ortaya çıkan meselelerin çözümünde icthad faaliyetinin önemli bir işlevi olmuştur. Bu faaliyetin yoğun bir şekilde yürütüldüğü dönemlerden biri tâbiîn dönemidir. Bu dönemde ortaya çıkan meselelere yönelik çözüm üretmede tâbiîn uleması Kur'an ve Sünnet'in çözüm sunmadığı hususlarda kendi çabalarıyla baş başa kalmışlardır. Bu dönemde bir taraftan yeni meselelere çözüm üretilirken bir taraftan da önceki meselelerle ilgili çözüm ve yöntemler muhafaza edilerek sonraki nesillere aktarılmaya başlanmıştır. Bu anlamda bu dönemin âlimlerinin meselelere yönelik çözümlerinde Kur'an ve Sünnet'e yaklaşımları, bu iki kaynak haricinde icma, sahâbî kavli ve kıyas gibi delilleri kullanma anlayış ve biçimleri, hadislere yönelik kabul kriterleri gibi hususlar bizim için önem arz etmektedir. Zira bu dönemin âlimlerinin Hz. Peygamber ve ashâbına en yakın dönemde yaşamış olmaları icthadlarında sonraki dönemlere göre daha isabetli karar ve hükümler verebilme kabiliyetlerini yüksek tutmaktadır.

Her ne kadar zikrettiğimiz hususlara binaen tâbiîn dönemi sonraki dönemlere nazaran fıkıh tarihi açısından önemli bir dönem olarak görülse de bu döneme yönelik yapılmış çalışmaların yeterli düzeyde ve olgunlukta olduğu söylenemez. Nitekim fıkıh ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların daha çok Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi ile tâbiîn döneminden sonra ortaya çıkmış mezhep imamları ve talebelerinin fıkıh ile ilgili çalışmaları üzerinde yoğunlaştığı görülecektir. Dolayısıyla tâbiîn dönemine yönelik çalışmalarda bir boşluk olduğu sezilmektedir. Nitekim bundan dolayı olsa gerektir ki bu dönem "kayıp halka" olarak nitelendirilmiştir.¹ Bu anlayış dâhilinde tâbiîn dönemi ile ilgili boşluklardan birini dolduracağı ümidiyle bu dönemin önemli şahsiyetlerinden biri olan Mesrûk b. Abdurrahman (ö. 63/683) ile ilgili bu çalışmayı yapmayı gerekli gördük.

Tâbiîn dönemi âlimlerinden olmasının yanında Mesrûk, Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652) gibi sahâbenin ileri gelenlerine talebelik yapmış, Hz. Âişe (ö. 58/678) gibi önemli birini sık sık ziyaret ederek ondan ilmi anlamda istifade etmiş, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656), Hz. Ali (ö. 40/661), Muâz b. Cebel (ö. 17/638), Übey b. Kâ'b (ö. 33/654), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Habbâb b. Eret (ö. 37/657) ve Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) gibi önemli sahâbîlerden hadis rivayet etmiş, bir kısmıyla da bizzat görüşerek zaman geçirmiş bir âlimdir. Bunun yanında o, Şakîk b. Seleme (ö. 82/701) ve İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) gibi kimselere hocalık yapmış ve muasırı Kâdî Şüreyh (ö. 80/699) ile boy ölçüşecek derecede² fikhî yetkinliği haiz önemli bir âlimdir. Bu önemine binaen olsa gerektir ki bu âlime yönelik son dönemlerde bazı müstakil çalışmalar yapılmıştır.³ Bu çalışmaların onun fakihlik yönü ile ilgili olmaması, bu yönü ile ilgili olan "Fıkhul-İmâm Mesrûk b. el-Ecda' el-müteveffâ sene h. 63/m."⁴ başlıklı yüksek lisans tezinin ise onun fıkhî medar görüşlerini daha çok fûrû fıkıh açısından dikkate almış olması bizi

¹ Ali Hasan Abdulkadir, *Nazratun âmmeh fi târih't-teşrî'i'l-İslâmî* (Kahire, 1965), 143.

² Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybek - Adil Murşid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 10/110.

³ Üsâme Bozkurt, *Mesrûk b. el-Ecda' ve Hadisçiliği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017); Üsâme Bozkurt, "Tabiîn Âlimi Mesrûk b. el-Ecda'nın (ö. 63/682-3) Hadis İlimine Katkısı ve Rivayetlerine Dair Verilerin Değerlendirilmesi", 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı (İlahiyat-Psikoloji- Tarih)* (İstanbul: İlmî Etütler Derneği, 2017); Yunus Emre Gördük, "Tâbi'ün Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)", *Marife* 18/1 (2018), 193-213; Yunus Emre Gördük, "Hicrî İlk Asırdan Bir Hoca-Öğrenci Portresi: Hz. Âişe-Mesrûk b. el-Ecda'", *Hicrî Birinci Asırda İslâmî İlimler-I-Kur'an İlimleri ve Tefsir* (Ensar Yayınları, 2020).

⁴ Muhammed Halil Muhammed Akl, *Fıkhul-İmâm Mesrûk b. el-Ecda' el-müteveffâ sene h. 63/m. 682* (Ürdün: Âl-i Beyt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ts.).

bu çalışmadan farklı ve aynı zamanda bu çalışmanın eksikliklerini tamamlayıcı böyle bir çalışma yapmaya sevk etti.

1. Mesrûk b. Abdurrahman

1.1. Hayatı

Mesrûk b. Abdurrahman'ın asıl adı Ebû Âişe Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî el-Vâdiî el-Kûfî'dir.⁵ Bazı rivayetlere göre Mesrûk'un künyesinin Ebû Ümeyye olduğu söylene⁶ de genel kabul gören künyesi Ebû Âişe'dir.⁷ Babasına nispetle Mesrûk b. el-Ecda' denilmişse de kendisi Hz. Ömer'le tanıştığı sırada Hz. Ömer Ecda'n olumsuz anlam taşıdığını söyleyerek ismini Mesrûk b. Abdurrahman olarak değiştirmiş ve ismi divana böyle kaydedilmiştir.⁸ Küçükken çalıştığı için kendisine "çalınmış" manasında "Mesrûk" denildiği rivayet edilmiş⁹ ve bu şekilde kabul görmüştür.¹⁰ Bununla birlikte Mesrûk'un dünyaya gelişine yakın bir zaman diliminde Yemen'de hüküm süren ve Fil Vak'ası'nın müsebbibi de olan Ebrehe'den (ö. 570) dolayı da bu ismin babası tarafından kendisine verilmiş olabileceğine de dikkat çekilmiştir.¹¹ Nitekim kaynaklarda bu hükümdara Mesrûk b. Ebrehe denildiği görülmektedir.¹² Esasında Mesrûk'un küçükken çalıştığına dair İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Ṭabaḳāt*'ı gibi ilk dönem kaynaklarında bir bilgi yer almamaktadır. Sonraki kaynaklarda yer alan bu bilginin "mesrûk" tabirinden kaynaklı bir tahmin olması muhtemeldir. Bu durumda ikinci bilgi yani bu ismin babası tarafından verilmiş olması daha isabetli gözükmektedir. Mesrûk Hemdân kabilesine ve bu kabilenin Vâdi' koluna mensup olduğu için Hemdânî ve Vâdiî; Kûfe'de yaşamış olması sebebiyle de Kûfî nisbesiyle anılmıştır.¹³

Mesrûk'un tam olarak ne zaman doğduğu ile ilgili net bir bilgi yoktur. İbn Hacer, cumhurun görüşü olduğunu da ifade ederek onun hicrî 63 yılında vefat ettiğini söyler ve 63 yıl yaşadığını belirtir.¹⁴ Buna göre onun, hicretin birinci yılında doğmuş olması gerekir. Ancak bazı rivayetler vardır ki bunları dikkate aldığımızda onun hicretten önce doğmuş olduğunu söylemek daha isabetli olur. Rivayetler şöyledir: 1- Onun Câhiliye dönemine yetiştiği¹⁵ ve vefat ettiğinde 78 yaşında olduğu söylenmiştir.¹⁶ Buna göre onun hicretten önce doğmuş olması gerekir. 2- Hz. Âişe'nin annesi Ümmü Rûmân'dan (ö. 6/6289 rivayette bulunduğu söylenmiştir).¹⁷ Hicrî birinci

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Ṭabaḳâti'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 8/197; Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ ve ṭabaḳâti'l-aşfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 2/95; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 4/63; Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İşâbe fi temyîzi's-şahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 6/229.

⁶ İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, 8/198.

⁷ İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, 8/198.

⁸ İbn Sa'd, *et-Ṭabaḳât*, 8/197; İbn Hacer, *el-İşâbe*, 6/230.

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417), 13/232; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Şifatü's-şafve*, thk. Mahmûd Fâhûrî (Haleb: Dâru'l-Ma'rife, 1971), 3/24; Zehebî, *Siyer*, 4/64.

¹⁰ Bünyamin Erul, "Mesrûk b. Ecda'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/336.

¹¹ Bozkurt, *Mesrûk b. el-Ecda'*, 25.

¹² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târîhi'l-Arab kabile'l-İslâm* (Dâru's-Sakî, ts.), 6/195.

¹³ Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî el-Cemmâilî, *İkmâlu tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed vd. (el-Fârûku'l-Hedîse li't-Tebâati ve'n-Neşr, 2001), 11/152.

¹⁴ İbn Hacer, *el-İşâbe*, 6/230.

¹⁵ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fi marifeti's-şahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 5/150; Cemmâilî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/155.

¹⁶ Cemmâilî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/155.

¹⁷ Cemmâilî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/155.

yılda doğduğunu kabul ettiğimizde onun henüz altı yaşındayken Ümmü Rûmân'dan rivayette bulunduğunu da kabul etmemiz gerekecektir. 3- Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'ye (ö. 82/701) Mesrûk'un mu yoksa kendisinin mi daha büyük olduğu sorulmuş, o da kendisinin daha büyük olduğunu söylemiştir.¹⁸ Bazı rivayetler Ebû Vâil'in 600 yılında veya 600'ün başlarında doğduğunu göstermektedir.¹⁹ Yukarıdaki soru Mesrûk'un Ebû Vâil'le hemen hemen aynı yıllarda doğmuş olabileceğini akla getirmektedir. 4- Mesrûk'un 73 yıl yaşadığı ile ilgili bir rivayet aktarılmıştır²⁰ ki onun h. 63'te vefat etmiş olduğunu dikkate aldığımızda bu rivayete göre onun hicretten önce dünyaya gelmiş olması gerekir. 5- Mesrûk, kaynaklarda hicrî 14²¹, 15²² veya 16²³ yıllarında yapıldığı söylenen Kadisiye Savaşı'na katılmış ve bu savaşta yaralanmıştır.²⁴ Mesrûk'un böyle bir savaşa katılması ve hatta yaralanacak kadar bu savaşta aktif bir rol üstlenmiş olması onun bu savaşta on beş gibi bir yaşta değil de daha büyük olması gerektiğini akla getirmektedir. Neticede bu rivayetlerden hareketle Mesrûk'un hicretten en az on veya on beş yıl önce dünyaya geldiğini söylemek daha isabetli olur.

Mesrûk'un vefatına gelince, bazı kaynaklarda 62²⁵ bazılarında ise 73²⁶ yılında vefat ettiği söylenmektedir. Fakat erken dönem müelliflerinden İbn Sa'd onun hicrî 63 yılında vefat ettiğini söyler²⁷ diğer bazı kaynaklar da bunu destekler.²⁸ Zaten yukarıda da aktardığımız gibi İbn Hacer hicrî 63 yılının Mesrûk'un vefat yılı olarak cumhur tarafından kabul edildiğini söylemişti. Dolayısıyla Mesrûk'un 63/683 yılında vefat ettiğini söylemek daha isabetli bir çıkarım olacaktır.

Mesrûk'un mensup olduğu Hemdân kabilesinden bazı kimselerin Hz. Peygamber'e gelerek İslâmiyet'i seçtikleri ve Hz. Peygamber'in onları kabilelerine bu dini tebliğ etmeleri için görevlendirdiği kaynaklarda yer almaktadır.²⁹ Mesrûk'un babası el-Ecda' b. Mâlik de önceden İslâmiyet'i kabul etmiş biridir.³⁰ Buna göre Mesrûk'un mensup olduğu Hemdân kabilesinin onun henüz küçük denilebilecek bir yaşta olduğu bir dönemde İslâmiyetle tanıştığı ve Mesrûk'un da müslüman bir ortamda yetiştiği söylenebilir.³¹

Mesrûk'un ne zaman Kûfe'ye gelip yerleştiği ile ilgili kesin bilgi yoktur. Fakat kaynaklarda yer alan bazı bilgilerden hareketle onun Kûfe'ye geliş zamanıyla ilgili fikir yürütmek mümkündür. Genel kabule göre Hz. Ömer 17/638 yılında Kûfe'yi askeri bir şehir olarak

¹⁸ Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibuddin Ebi Saîd Ömer b. Ğurame el-Umerî (Beirut: Dâru'l-Fiker, 1995), 23/156; Zehebî, *Siyer*, 4/163.

¹⁹ Nitekim onun cahiliye döneminde yedi yıl yaşadığı (Zehebî, *Siyer*, 4/161.), vefat ettiğinde (m. 701) yüz yaşını aştığı (Bağdâdî, *Târîh*, 10/370.) ve risâletin ilk yıllarında genç sayılacak bir yaşta olduğu (İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 6/96.) şeklindeki rivayetler bunu göstermektedir.

²⁰ İbn Hacer, *el-İşâbe*, 6/230.

²¹ İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebû'l-Fida Abdullah el-Kâdî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 2/299; Ebû'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Dâru Hicr, 1997), 7/61.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 7/61.

²³ Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-alâm*, thk. Ömer Abdüsselâm, Tedmürî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 3/150.

²⁴ Cemmâilî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/153.

²⁵ İbn Asâkir, *Dımaşk*, 57/438; Zehebî, *Siyer*, 4/68.

²⁶ Ebû Amr Halife b. Hayyât, *Tabakât*, thk. Süheyl Zekâr (Dâru'l-Fiker, 1993), 250.

²⁷ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 8/205.

²⁸ Ebû İshâk Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*; thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru'r-Râidu'l-Arabî, 1970), 79; Zehebî, *Siyer*, 4/68.

²⁹ İbn Sa'd, *eş-Tabakât*, 1/293. Hemdan kabilesinin İslâmiyeti kabulü ile ilgili bk. (Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistana Yayılışı* (Ankara: AÜİF. Yayınları, 1982), 101-106.)

³⁰ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn Ziriklî, *el-Alâm* (Beirut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/84.

³¹ Hemdân kabilesinin Müslüman olma süreci ile ilgili geniş bilgi için bk. Fayda, *Güney Arabistan*, 101-112.

kurmuştur.³² Bu şehrin kuruluşundan önce Irak ile İran coğrafyasına yönelik fetih hareketlerinde önemli savaşlardan biri olan Kadisiye Savaşı yapılmış³³ ve Mesrûk kardeşleriyle birlikte bu savaşa katılmıştır. Hatta kardeşlerinin bu savaşta öldürüldüğü, kendisinin ise yaralandığı söylenmiştir.³⁴ Buna göre Mesrûk'un henüz Kûfe şehrinin kurulmadığı bir zaman diliminde Irak bölgesine geldiği, Kadisiye Savaşı'ndan sonra bir askeri şehir olarak inşa edilen Kûfe'ye bir asker olarak yerleşmiş olduğu söylenebilir. Yani Mesrûk'un 17/638 yılında Kûfe'ye yerleştiği kabul edilebilir.

1.1.1. İlmi Kişiliği

Mesrûk, Kûfe'ye her ne kadar askeri bir kimlikle gelip yerleşse de burada onun askeri bir kişilikten ziyade ilmi bir kişiliğe sahip olarak öne çıktığı görülmektedir. Bunda daha önce belirttiğimiz gibi Kadisiye Savaşı'nda yaralanmış olması etkili olmuştur. Nitekim kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre o, bu savaşta başından yaralanmış ve eli felç kalmıştır.³⁵ Zaten kendisi de bu savaşta aldığı yaradan dolayı sonraki savaşlarda orduda yer alamadığı için üzüntüsünü dile getirmiştir.³⁶ Bu da onun artık askeri bir kişilik olarak ön plana çıkmadığını göstermektedir. Bununla birlikte bundan sonraki savaşlara katılmışsa da pasif bir rol üstlenmiştir. Mesela Sıffin Savaşı'nda (37/657) taraf olmaktan ziyade arabuluculuk rolü üstlenmiştir.³⁷ Neticede Mesrûk'un Kadisiye Savaşı'na kadar aktif bir askeri kişiliğe sahip olduğu, bu savaştan sonra ise aldığı yaralar sebebiyle aktif bir ilmi kişiliğe geçiş yaptığı söylenebilir.

Kûfe'ye yerleştikten sonra daha çok ilimle uğraşan Mesrûk, tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerin müstakil birer ilim olarak henüz ayrışmadığı bir dönemde bu ilimleri iç içe öğrenmiş, neticede bulunduğu ortamda ilmî yetkinliğiyle öne çıkmıştır. Bu yönü âlimlerce de övülmüştür.³⁸ İbn Sîrîn: "Kûfe'ye geldiğimde buranın beş âliminin olduğunu gördüm ki bunlar Abîde (es-Selmânî) Alkame, Mesrûk, Şüreyh ve Harîs el-A'ver'di."³⁹ demiştir. Zaten Mesrûk ilme karşı hayli istekli bir kişiliğe sahiptir. Nitekim bir âyet hakkında bilgi almak için Basra'ya gitmiş, fakat âyeti soracağı kişinin o âyet hakkında bilgisi olmadığını görünce, bu hususta bilgisi olan birinin Şam ehlinde olduğunu öğrenmiş bunun üzerine Şam'a gitmiştir.⁴⁰ Bu özelliğinden olsa gerektir ki onun bir harf için dahi yolculuk yapmaktan çekinmediği ayrıca ifade edilmiştir.⁴¹

³² Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Riyad: Dâru Tayyibe, 1985), 1/138; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Muhammed Sadık (Necf: el-Mektebetü'l-haydariyye, 1964), 2/139; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 2/387; Muhammed b. Ce'rîr et Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1962), 3/598, 4/40; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/373; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadır, 1977), 4/491.

³³ Belâzürî, *Fütûh*, 251.

³⁴ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukâşe (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1981), 578; İbn Asâkir, *Dımaşk*, 57/431.

³⁵ İbn Asâkir, *Dımaşk*, 57/431.

³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/198.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/200; İbn Asâkir, *Dımaşk*, 57/433.

³⁸ Ebû Zür'a ed-Dımaşkî, *et-Târîh*, thk. Şükrullah Nî'metullah el-Kücânî (Dımaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, ts.), 651; İbn Hacer, *Tehzîb*, 10/110.

³⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî', *Ahbârü'l-ku'dât*, thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâgî (Riyad: Mektebetü'l-Verrâk, 1947), 2/228.

⁴⁰ Ebû Bekr Ahmed İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, thk. Salâh b. Fethî Helel (Kahire: el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2006), 3/111; Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/95.

⁴¹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/285.

Mesrûk'un daha çok hangi ilimde ön plana çıktığına baktığımızda, onun ilim aldığı Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Âişe gibi kişilerin daha çok fikhî kabiliyetleriyle öne çıkan kimseler olması⁴² ve onun hocalarına yönelttiği soruların içeriğinin daha çok fikhî içerikli olması,⁴³ Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh'in (ö. 53/673) onu bir yıl gibi kısa bir süre de olsa Şüreyh'in yerine kadı olarak görevlendirmesi,⁴⁴ tüm bunların yanında Mesrûk'un rivayetlerine dair yapılan bir incelemede onun rivayetlerinin çoğunluğunun ahkâm konularına dair olduğu gibi bu rivayetlerin aynı zamanda ahkâmın tüm konularını kapsayabilecek nitelikte olduğunun tespiti⁴⁵ Mesrûk'un ilmi eğiliminin fıkihtan yana olduğunu söylememize imkân vermektedir. Fıkihta da onun daha çok fetvalarıyla ön plana çıktığı, yargılama hukukunda (kadâ) kadı Şüreyh kadar maharetli olmadığı söylenmiştir.⁴⁶

1.1.2. Hocaları

Mesrûk'un aktif bir şekilde ilimle iştigal ettiği dönemde Hz. Peygamber hayatta değildir. Fakat bu dönemde hem kaynak olarak Kur'an bir kitap olarak durmakta hem de Resûlullah'tan (s.a.s.) ilmi açıdan istifade etmiş birçok sahâbînin hadis, sünnet ve ilmi tecrübeleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Mesrûk'un ilminin kaynakları Kur'an, Hz. Peygamber'in Sünnet'i ile sahabenin ilmi tecrübeleri olduğu söylenebilir. Kaynak olarak Kur'an'ı ayrı tuttuğumuzda diyebiliriz ki Mesrûk, ilmini doğrudan veya dolaylı şekilde birçok sahâbîden almıştır. Her ne kadar Medine ve Mekke gibi risâletin gönderildiği ortam ilmi açıdan önem arz etse de bu iki beldede risâlete tanıklık eden birçok sahâbî çeşitli sebeplerle bu yörelerin dışına çıkmıştır. Birçok sahâbînin gidip mesken ettiği yerlerden biri Kûfe'dir. Bu şehrin kuruluşundan sonra buraya yerleşen sahâbî sayısı yüzlerle,⁴⁷ hatta binlerle⁴⁸ ifade edilmiştir.⁴⁹ Dolayısıyla Kûfe, sahâbî sayısı açısından önemli derecede zengin bir şehirdir denilebilir. Mesrûk gibi ilmi iştiağı yüksek bir âlim, buradaki sahâbîlerden aldığı ilimle yetinmemiş olacak ki zaman zaman Medine ve Mekke'ye de giderek başta Hz. Ömer ve Hz. Âişe olmak üzere bu iki beldede bulunan sahâbîlerin ilminden de istifade etmiştir. Onun: "Ömer'e geldik bize şöyle dedi..."⁵⁰ "Biz Ebû Mûsâ ile beraber iken..."⁵¹ "Yatsı namazını Osman ile beraber kılarken..."⁵² "Zeyd b. Sâbit'i gördüm ki..."⁵³ "Abdullah b. Ömer'in yanına girdik şöyle dedi..."⁵⁴ şeklinde aktardığı haberler onun hem önde gelen sahâbîlerle görüşüğünü hem de onlardan ilmi anlamda istifade ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte onun görüştüğü ya da istifade ettiği her sahâbînin onun üzerindeki tesirinin aynı derecede olduğu söylenemez. Bu yöndeki haberlere göz attığımızda ona

⁴² İbn Hacer, *el-İşâbe*, 1/89; Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 107.

⁴³ Benzer değerlendirme için bk. Bozkurt, *Mesrûk b. el-Ecda'*, 45.

⁴⁴ Vekî', *Ahbâr*, 2/397.

⁴⁵ Bozkurt, *Mesrûk b. el-Ecda'*, 70.

⁴⁶ Vekî', *Ahbâr*, 2/251.

⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/5 vd.

⁴⁸ Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf ez Zeylaî, *Naşbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1997), 4/432.

⁴⁹ Ayrıca bk. Ahmet Hamdi Furat, *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel yapısının Etkisi* (İstanbul: İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2006), 70-78.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 7/466.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 6/119, 7/141.

⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/382.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 6/244.

⁵⁴ Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi u's-şâhîh*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991), 4/1810.

ilmi açıdan en çok tesir eden sahâbenin Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Âişe olduğunu görmekteyiz. Şimdi Mesrûk'un bu iki sahâbiye yönelik ilmi istifadesi üzerinde kısaca duralım:

1.1.2.1. Abdullah b. Mes'ûd

İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden olan Abdullah b. Mes'ûd⁵⁵ çoğunlukla Hz. Peygamber'in yanında bulunmuş⁵⁶, bu vesileyle ilminin çoğunu doğrudan O'ndan (s.a.s.) almıştır.⁵⁷ Bu durum onun Mesrûk gibi talebelere devrettiği ilmi mirası hem önemli kılmakta hem de talebelerinin ilmi yetkinliğine değer katmaktadır. O, Hz. Ömer zamanında Kûfe'ye kadı olarak gönderilmiş, buraya geldiğinde devlet görevinin yanında ilmi faaliyetlerde de bulunarak birçok öğrenci yetiştirmiştir.⁵⁸ Alkame b. Kays, Esved b. Yezîd (ö. 75/694) ve Mesrûk gibi birçok kişi onun tedris faaliyetlerine katılarak sonrasında Kûfe'de ilimde öne çıkmış ve buranın ilmi faaliyetlerine öncülük etmişlerdir.

Mesrûk'un Abdullah b. Mes'ûd'a ne kadar süre talebelik yaptığını bilemiyoruz. Ancak Abdullah b. Mes'ûd'un ilk olarak Hz. Ömer zamanında Kûfe'ye gönderildiğini biliyoruz. Buraya geldikten sonra onun 32/652 yılındaki vefatına kadar burada aralıksız durmadığını, Hz. Ömer'in vefatı üzerine tekrar Medine'ye döndüğünü, belli bir süre burada kaldıktan sonra, Hz. Osman'ın halifelîği esnasında onu tekrar Kûfe'ye gönderdiğini, fakat daha sonra bazı sebeplerden ötürü Hz. Osman'ın onu Medine'ye çağırdığını ve onun da Medine'ye gelerek burada kaldıktan belli bir süre sonra vefat ettiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz.⁵⁹ Bu rivayetlerden hareketle İbn Mes'ûd'un tam olarak ne kadar süre Kûfe'de ikamet ettiğini söyleyemesek de yaklaşık on yıl gibi bir süre kalmış olabileceğini tahmin edebiliyoruz. Böylece Mesrûk'un da burada yaklaşık on yıl ona talebelik yapmış olabileceğini söyleme imkânını elde ediyoruz.

Mesrûk'un İbn Mes'ûd'a talebelik yaptığı, ondan yaptığı birçok aktarımdan anlaşılacağı gibi, onun: "Abdullah'tan işittim ki..."⁶⁰, "Abdullah'ın yanında otururken bir adam gelerek şöyle sordu..."⁶¹ "Ben Abdullah'ın yanında (Kur'an'dan) okurken..."⁶² Abdullah bize bayram tekbirlerini öğretirken...⁶³ "Abdullah'a filan âyet hakkında sorduk..."⁶⁴ "Abdullah bize Kur'an okurdu, sonra oturur okuduğu hakkında sohbet ederdi."⁶⁵ gibi sözlerinden anlamak da mümkündür. Bu şekilde İbn Mes'ûd'a talebelik yapan Mesrûk, onun görüşlerine bağlı kalmaya özen göstermiştir. Mesela bir kimse kendisine gelip Ubeydullah b. Ziyâd'ın (ö. 67/686) haksızlığına maruz kaldığını söyleyerek bu hususta kendisine yardımcı olmasını istemiş, Mesrûk da yardımcı olmuştur. Bunun üzerine adam Mesrûk'a bir câriye vermek istemiş, fakat Mesrûk

⁵⁵ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, 3/313; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/126; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/382; Zehebî, *Siyer*, 1/464; Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İşâbe fi temyîzi ş-şahâbe* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/129; Muhammed Ali Sâys, *Târîhu'l-fikhî'l-İslâmî* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 66.

⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/142; Müslim, *el-Câmi*; "Fezâilü's-sahâbe", 111; Zehebî, *Siyer*, 1/467.

⁵⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/295, 296, 297, 3/140; Buhârî, *el-Câmi*; "Fedâilu'-Kur'an", 8; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/125; İbn Abdülberr, *el-İstîâb*, 410; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe*, 3/382.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/116; Zehebî, *Siyer*, 1/486.

⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 3/111-116; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/126-133; Zehebî, *Siyer*, 1/489.

⁶⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 16/31.

⁶¹ Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Tahrîcü'l-e'hâdis. ve'l-âsârî'l-vâkı'a fi tefsîri'l-Keşşâfli'z-Zemaşşerî*, thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd (Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414), 3/268.

⁶² Zeylaî, *Tahrîcü'l-e'hâdis.*, 2/249.

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/494.

⁶⁴ Müslim, *el-Câmi*; 3/1502.

⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 6/155.

Abdullah'ın bunu rüşvet olarak nitelendirdiğini söyleyerek bu teklifi geri çevirmiştir.⁶⁶ Neticede hem Abdullah b. Mes'ûd'un Kûfe'de Mesrûk'a aktif hocalık yapmış olması hem de Mesrûk'un onun görüşlerine daha çok bağlı kalmış olması ve ondan birçok rivayette bulunmuş olması Abdullah b. Mes'ûd'un Mesrûk'un öne çıkan hocası olduğunu söylememize imkân tanımaktadır.

1.1.2.2. Hz. Âişe

Mesrûk'un üzerinde doğrudan etkili olduğunu düşündüğümüz bir diğer kişi Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe'nin Kûfe'de ikamet etmemiş olması dolayısıyla Mesrûk'un ondan ilmi istifadesi ona yönelik ziyaretleriyle sınırlı kalmıştır. Mesrûk zaman zaman çeşitli vesilelerle Hz. Âişe'yi ziyaret ederek ona dini sorular yönelmiştir. Bu soruların içeriğine ve Mesrûk'un ondan aktarımlarına göz attığımızda bunların daha çok Hz. Peygamber'in dini hayatını öğrenmeye yönelik olduğunu görmekteyiz.⁶⁷ Bunun yanında onun aile içi münasebetle ilgili sorular sorduğuna da şahit olmaktayız. Mesela bir rivayette şöyle diyor: "Âişe'nin yanına girdim ona: 'Ey müminlerin annesi! Hanımı hayırlı olan koca için hanımından ona helal olan nedir?' dedim." O: 'Ferci dışında.' dedi. Peki oruçluysen hanımından bana helal olan nedir? dedim. Bu soruya da: 'Cima hariç, helaldir.' dedi."⁶⁸ Belli ki Mesrûk, Hz. Âişe'yi hem Hz. Peygamber'in dini hayatını, hem de aile hayatının mahremiyetine yönelik hususları öğrenmede önemli bir merci olarak görmüştür. Mesrûk'un hem Hz. Âişe'ye birçok soru sormuş olması hem de bu sorular arasında mahrem niteliğinde soruların olması onun Hz. Âişe ile samimi bir iletişim kurmasının yanında aynı zamanda kadınları ve aile içi münasebeti ilgilendiren konularda Hz. Âişe'nin ilmine önem verdiğini göstermektedir. Nitekim o, Hz. Âişe'den "sünnet mahalleri birbirine değdiğinde gusül gerekli hale gelir" sözünü aktardıktan sonra: "Âişe kadınlar arasında bunu en iyi bilendir" demiştir.⁶⁹ Mesrûk Hz. Âişe'ye yönelik ilmi ziyaretlerini artırmış olmalıdır ki aralarında samimi bir iletişim kurulmuştur.⁷⁰ Mesrûk ile Hz. Âişe arasındaki bu samimi iletişimin Mesrûk'un ona yönelik hitabına da yansdığı görülmektedir. Nitekim Mesrûk zaman zaman Hz. Âişe'den aldığı rivayetleri aktarırken: "Sıddıka bt. Sıddık bana rivayet etti ki..." demiştir.⁷¹ Yine bu karşılıklı samimiyet ve değerden dolayı Hz. Âişe ona "evladım" diye hitapta bulunmuşken, Mesrûk ise kızına Âişe ismini vermiştir.⁷²

Neticede başta Abdullah b. Mes'ûd ve Hz. Âişe olmak üzere birçok sahâbîyle karşılaşmış, görüşmüş ve onlardan hadis rivayetinin yanında ilmi anlamda da çokça istifade etmiş olan Mesrûk böylece Kûfe'de öne çıkan bir âlim olmuştur.

1.1.3. Kûfe Fıkhına Katkısı

Mesrûk ile ilgili yapılan çalışmalarda değinilmemiş olsa da onun önemli yönlerinden biri de Kûfe fıkhına olan katkısıdır. Burada Mesrûk'u akranlarına karşı öne çıkaran husus, onun Kûfe'deki hocalarıyla yetinmeyerek ilim öğrenmek için yolculuğa çıkmış olmasıdır. Bu kapsamda onun Basra, Şam, Mekke ve Medine gibi şehirlere ilim amaçlı yolculuklar yaptığını

⁶⁶ Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî Abdürrezzâk, *el-Muşannef fi'l-ğadîs*, thk. Habiburrahman el-E'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403), 8/147.

⁶⁷ Bazı örnekler için bk. Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/155, 3/17, 3/558, 4/148, 254, 6/75, 7/11, 8/150, 195; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/76, 140, 394.

⁶⁸ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 1/327, 4/190. Bu konuda diğer bazı örnekler için bk. Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 1/304; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/118, 119.

⁶⁹ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 1/245.

⁷⁰ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 4/157.

⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/134.

⁷² Zehebî, *Siyer*, 4/66-67.

görmekteyiz. Nitekim bir âyet hakkında bilgi edinmek için Basra ve Şam'a gittiğini aktarmıştık. Bu iki şehir dışında özellikle Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Âişe, İbn Abbâs (ö. 68/687) gibi sahâbîlerden rivayette bulunmuş olması⁷³ onun Mekke ve Medîne'nin âlimlerinin ilminden istifade ettiğini göstermektedir. Zehebî'nin Mesrûk'un ilim aldığı farklı yerlerde yaşamış kişileri saydıktan sonra: "Hatta Mekke'nin vâizi /hikayecisi (kâss) Ubeyd b. Âmir'den dahi rivayeti vardır."⁷⁴ demiş olması bunu teyit etmektedir. Şüphesiz ki onun bu yönü, Kûfe'de kendisinden çeşitli vesilelerle fetvalar isteyen halka ve öğrencileri İbrâhim en-Nehâî gibi kimselere ilmi zenginlik kazandırmıştır.⁷⁵ Böylece Mesrûk'un Kûfe okulunun diğer şehir okullarıyla iletişim kurmasında öncü bir rol üstlenmiş olduğunu söylemek istiyoruz.

1.1.4. Fetvalarında Deliller

Mesrûk'un yaşadığı dönemde İslâmî ilimler birer disiplin olarak henüz birbirinden ayırmadığı için onun fikhî görüşleri de kaynaklarda diğer ilimlere ilişkin görüşleriyle birlikte serpiştirilmiş vaziyettedir. Bu görüşlere ulaştıktan sonra bunları sade bir şekilde vermek yerine daha çok usul açısından değerlendirmeyi ve aynı konuyla ilgili diğer bazı âlimlerin de görüşüne yer vermeyi daha uygun gördük. Bu doğrultuda Mesrûk'un serdettiği görüşünün hangi delil kapsamında yer aldığını belirlemeye çalıştık. Fetvalarının dayandığı usulün ne olduğuna dair Mesrûk'tan gelen rivayetler yok denecek kadar azdır. Bundan dolayı "fetvalarında deliller" konusunu ele alırken fetvalarından hareket etme mecburiyeti hasıl olmuştur.

1.1.4.1. Kur'an

Bir fakihin fetva vereceği zaman başvuracağı önemli ve öncelikli kaynak Kur'an'dır. Hz. Peygamber hayattayken Kur'an âyetleri meselelerin çözümünde yegâne merci kabul edilmiş ve vefatından sonra O'nun (s.a.s.) ashâbı da bu yolu izlemiştir. Keza tâbiîn de bu anlayış dahilinde hareket ettikleri görülmektedir. Söz gelimi tâbiîn neslinden Mesrûk'un fetvalarında genel olarak bunu görmek mümkündür. Mesrûk Kur'an'ı kaynak olarak alırken aynı zamanda onu doğru anlamının da önemini kavramış bir âlimdir. Mesela onun bir âyet hakkında bilgi edinmek için Basra ve Şam'a yapmış olduğu yolculuk bunu göstermektedir. Şimdi Mesrûk'un Kur'an'dan istifadeyle verdiği bazı fetvaları verelim:

1- Mesrûk'a göre umre yapmak, hac gibi müslümana vaciptir (farzdır).⁷⁶ Mesrûk'un bu hususta " *وَأْتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ* " *Hacci ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin...*⁷⁷ âyetine dayandığı söylenebilir. Nitekim kendisi şöyle diyor: "Allah'ın Kitabı'nda dört şeyi yapmakla emrolundunuz. Bunlar; namaz, zekât, hac ve umredir."⁷⁸ Umrenin hükmü ihtilafıdır. Abdullah b. Ömer, İbn Abbâs, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Atâ (ö. 114/732), Mücâhid (ö. 103/721) ve Tâvûs (ö. 106/725) gibi âlimler de bu hususta Mesrûk'la aynı görüştedirler.⁷⁹ Abdullah b. Mes'ûd, Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), İbrâhim en-Nehâî ve Şa'bî (ö. 104/722) gibi âlimler ise umrenin vacip değil, sünnet olduğu görüşündedirler.⁸⁰ Bir kimsenin Resûlullah'a (s.a.s.) umrenin vacip olup olmadığını sorması üzerine Resûlullah'ın: " *لَا، وَأَنْ تَعْتِمَرَ خَيْرٌ لَكَ* " /Hayır, umre yaparsan bu senin için

⁷³ Zehebî, *Siyer*, 4/64.

⁷⁴ Zehebî, *Siyer*, 4/64.

⁷⁵ Abdullah Önder, *İbrâhim en-Nehâî, Fıkahçılığı ve Haneî Fıkına Etkisi* (Malatya: İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2022), 29.

⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/224, 337.

⁷⁷ el-Bakara 2/196.

⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/337.

⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/224.

⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/223.

hayırlıdır.”⁸¹ şeklinde cevap verdiği ve ayrıca: “وَالْعَمْرَةَ تَطْوَعُ/ Hac cihad, umre tatavvudur (nafiledir).”⁸² dediği de nakledilmektedir. Umrenin vacip olmadığı görüşünü benimseyenlerin bu hadislerle dayandıkları, vacip olduğu görüşünde olanların ise yukarıda vermiş olduğumuz âyeti esas aldıkları görülmektedir. Neticede Mesrûk’un bu hususta doğrudan Kur’an’dan hüküm istinbatında bulunduğu söylenebilir.

2- Mesrûk’un doğrudan Kur’an’dan yararlanarak ortaya koyduğunu düşündüğümüz hükümlerden biri de mukâtebenin yükümlülüğü ile ilgilidir. Ona göre kölenin efendisiyle mukâtebe akdi yapması vaciptir.⁸³ Bu hususta onun “وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ إِنْ.../Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin...”⁸⁴ âyetini esas aldığını söylememiz mümkündür. Nitekim Hz. Ömer, İkrime (ö. 105/723), Atâ, Amr b. Dînâr (ö. 126/744) ve Dahhâk (ö. 105/723) gibi âlimler de aynı âyete dayanarak Mesrûk’la aynı görüşü paylaşmışlardır.⁸⁵ Bu âlimlerin görüşlerine mukabil Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Sevri (ö. 161/778) ve Şa’bî gibi âlimler efendisinin kölesiyle mukâtebe yapmasının vacip değil mendup ya da müstehap olduğu görüşündedirler.⁸⁶ Burada Mesrûk’un aynı zamanda “فَكَاتِبُوهُمْ/ onlarla mukâtebe yapın.” şeklindeki emri vucuba hamlettiği de ortaya çıkmaktadır. Halbuki cumhûr buradaki emri vucuba hamletmemiştir.⁸⁷ Dolayısıyla cumhûr efendinin köleyle mukâtebe yapmasının vacip olmadığı görüşündedir. Burada yer alan emrin “إِنْ.../kendilerinde hayır görürseniz” kısmından dolayı vaciplik ifade etmediği söylenmiştir.⁸⁸

3- Mesrûk’a göre hür bir erkeğin hür bir kadınla evliyken câriyeyle nikâhlanması câiz değildir.⁸⁹ Hatta o, böyle bir nikâhu domuz eti yemeye benzetmiştir.⁹⁰ Burada Mesrûk’un şu âyeti delil olarak aldığı kanaatindeyiz: “وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ قَتِيلَاتٍ.../İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan müminin câriye kızlarınızdan alabilir...”⁹¹ Âlimler buradaki “طَوْلًا” kelimesinin delalet ettiği anlam hakkında ihtilaf etmişlerdir. Çoğu âlim buna hür kadının mehrini verebilme kudreti olarak anlam vermiş ve bundan hareketle câriyenin, hür kadınla evli biriyle izdivacını câiz görmemişlerdir.⁹² Muhtemelen Mesrûk da bu kelimeye söz konusu anlamı verenlerdendir.

4- Mesrûk’a göre kâzif (iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunan) tövbe ederse şahitliği kabul edilir.⁹³ Âyette: “وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَخَالِفُوا هُنَّ مُتَمَنِّينَ جُدَّةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ.../İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir.”⁹⁴ denildikten sonra:

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/223.

⁸² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/223.

⁸³ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kurân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru'l-Âlem, 2003), 12/245.

⁸⁴ en-Nûr 24/33.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi*; 12/245; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylû'l-evâtâr şerhu Münteka'l-ahbâr*, thk. Usamuddin es-Sebâbatî (Mısır: Dâru'l-Hadis, 1993), 6/113.

⁸⁶ Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1405), 14/442.

⁸⁷ Şevkânî, *Neylû'l-evâtâr*, 6/113.

⁸⁸ Şevkânî, *Neylû'l-evâtâr*, 6/113-114.

⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/467.

⁹⁰ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 7/267.

⁹¹ en-Nisâ 4/25.

⁹² Kurtubî, *el-Câmi*; 5/136.

⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/324.

⁹⁴ en-Nûr 24/4.

“ *أَلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* ” Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.”⁹⁵ denilmiştir. Belli ki Mesrûk, ikinci âyette yer alan “ *أَلَّا الَّذِينَ تَابُوا* ” kısmını dikkate almış ve bunu kâzifin tövbeden sonra şahitliğinin kabul edileceğine yönelik bir delil olarak kabul etmiştir. Hâlbuki Şüreyh, Hasan-ı Basrî, Nehaî, Saîd b. Müseyyib (ö. 94/713) gibi âlimler kâzifin tövbe etmesini şahitliği için bir gerekçe olarak görmemişlerdir.⁹⁶ Bunlar kâzifin tövbesinin Allah ile arasında olan hususi bir durum olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷ Nitekim Şa’bî ile Nehaî bu meseleyi tartışırken, Nehaî câiz olmadığını söylemiştir. Şa’bî Nehaî’ye niçin câiz olmadığını sorunca Nehaî: “Çünkü sen onun tövbe edip etmediğini (gerçekte) bilemezsin.”⁹⁸ diye karşılık vermiştir. Burada Nehaî’nin tövbeyi kişinin içinde/niyetinde oluşan bir olgu olarak değerlendirdiği ve bunun da ancak Allah tarafından bilinebileceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında Hz. Peygamber’in de: “ *إِلَّا مَحْدُودًا فِي* ” İftiradan dolayı had cezası uygulananlar hariç, müslümanlar birbirlerine karşı adaletlidirler.”⁹⁹ dediği nakledilmiştir. Kâzifin tövbesini şahitliği için geçerli saymayanlar her ne kadar bu rivayeti zikretmemişlerse de bu rivayet de onların gerekçeleri arasında yer almış olabilir. Neticede tövbe eden kâzifin şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği âlimler arasında ihtilafı bir konu olmuştur. Bu hususta Mesrûk, âyetin “ *أَلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* ” Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.”¹⁰⁰ kısmına dayanarak tövbe etmiş kâzifin şahitliğini câiz görmüştür.

5- Mesrûk’a göre îlâ yapan koca dört ay boyunca îlâsından dönmezse dört ayın bitimiyle aralarında bâin talâk vaki olur.¹⁰¹ Âyette şöyle denilmektedir: “ *لِلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرِيصٌ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ* ” Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”¹⁰² Koca îlâda bulunduğu ve dört ay içerisinde îlâsından vazgeçmediğinde dört ayın tamamlanmasıyla boşanmanın kendiliğinden oluşup oluşmayacağı hususunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Cumhûr bu âyeti esas alarak dört ayın tamamlanmasıyla evliliğin kendiliğinden sona ermeyeceğini söylemiştir.¹⁰³ Hanefiler ise Übey b. Ka’b ve Abdullah b. Mes’ûd’un “ *فَانِ فَاوَا فِيهِنَّ* /Eğer (dört ay) içerisinde geri dönerlerse” şeklindeki kırâatini esas alarak kocanın dört ay sona ermeden hanımına dönebileceği, aksi durumda dört ayın tamamlanmasıyla evliliğin kendiliğinden sona ereceği görüşündedirler.¹⁰⁴ Mesrûk’tan bu husustaki delilinin ne olduğuna dair bir rivayete rastlamamız olsak da onun da burada şâz kırâate dayandığı ve böylece fetvalarında şâz kırâatten yararlandığı ortaya

⁹⁵ en-Nûr 24/5.

⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/324-325.

⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/324-325.

⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/324.

⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/325.

¹⁰⁰ en-Nûr 24/5.

¹⁰¹ Ya’kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Âsâr*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1355), 148; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/529.

¹⁰² el-Bakara 2/226.

¹⁰³ Şevkânî, *Neylû’l-evâtâr*, 6/305.

¹⁰⁴ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-Şanâi fi tertîbi’s-Şerâi* (Beirut: Dâru’l-Kitâbu’l-Arabî, 1982), 3/172; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kağîr li’l-âcizi’l-fakîr* (Beirut: Dâru’l-Fiker, ts.), 4/194.

çıkılmaktadır. Hâlbuki fakihler, Mushaf'ta yer almamış şâz kırâatlerin hüküm istinbatında delil olarak alınıp alınmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir.¹⁰⁵

1.1.4.2. Sünnet

Müctehidin icthadda bulunurken başvurduğu temel kaynaklardan biri de Sünnet'tir. Zira Sünnet Kur'an'la birlikte İslâm hukukunun iki temel kaynağını oluşturmaktadır. Mesrûk'un bu anlayış çerçevesinde hareket ederek Sünnet'i öğrenmede ve fetvalarında kullanmada titizlik gösterdiğini görmekteyiz. Mesela o, Silsile'de¹⁰⁶ bulunduğu iki yıl boyunca namazları kısaltarak kılmış, niye böyle yaptığı kendisine sorulunca da bunu "Sünnet'e bağlılık" olarak ifade etmiştir.¹⁰⁷ Mesrûk'un Sünnet'ten yararlanarak verdiği bazı fetvaları şöyledir:

1- Mesrûk'a göre anne ve babası boşanan çocuk, bu ikisinden hangisini seçerse onunla kalır.¹⁰⁸ Bu hususta âlimler ihtilaf etmişlerdir. Kimi ulema, çocuğun tercih etme salahiyetinin olmadığını düşünerek çocuğa tercih hakkı vermemiş, kimisi de çocuğun bakım ve terbiyesinin (hidâne) annenin sorumluluğunda olduğunu düşünerek bu durumda anneye verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁹ Hz. Peygamber'e bir kadın gelerek kocasının kendisini boşadığını ve çocuğu da almak istediğini söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber çocuğa: "فَخُذْ بِيَدِ أَيِّهِمَا شِئْتَ" /Bu senin babandır, bu da senin annendir, istediğinin eline tutun."¹¹⁰ der. Ebû Hüreyre'den de rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber çocuğu annesi ve babası arasında tercihte bulunma hususunda muhayyer bırakmıştır.¹¹¹ Belli ki Mesrûk Hz. Peygamber'den aktarılan bu rivayetleri dikkate almıştır.

2- Mesrûk'a göre bekâr birinin zina etmesi halinde kendisine celde ve sürgün cezası verilir.¹¹² Zina cezası ile ilgili âyette: "الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ" /Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun."¹¹³ denildiği halde sürgün cezasından bahsedilmemektedir. Sürgün cezası Sünnet tarafından sabit olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber zina edenlerle ilgili şöyle diyor: "الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي يُجْلَدُ وَيُنْفَى، وَالتَّيْبُ يُجْلَدُ وَيُرْجَمُ" / (Zina eden) bekâra celde cezası verilir ve sürgün edilir, evli olana ise celde ve recm cezası verilir."¹¹⁴ Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b (ö. 33/654) ve Ebû Zer (ö. 32/653) de zina eden bekârın ayrıca sürgün edilmesi gerektiği görüşündedirler.¹¹⁵ İlk dört halifenin uygulaması da bu yönde olmuştur¹¹⁶. Ancak sürgün edilen kişinin başka dinlere geçtiği görülünce Hz. Ali gibi bazı âlimler sürgün cezasını uygun görmemişlerdir.¹¹⁷ Mesrûk'un celde

¹⁰⁵ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fıkh*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (Katar, 1399), 1/257; Muharrem Önder, "Şâz Kırâatler Ve İslâm Hukuku Açısından Değeri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 187-188; Mahmûd Salâh Muhammed Ferûh, *el-Kirâetu's-şâzetu inde'l-usûliyyîn ve eseruha fi ihtilâfi'l-fukahâ* (Gazze: Câmiatu'l-İslâmiyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010), 49-55.

¹⁰⁶ Kûfe civarında bulunan bir yerleşim yeri.

¹⁰⁷ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 2/537.

¹⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 4/179.

¹⁰⁹ Şevkânî, *Neylû'l-evâtâr*, 6/389-393.

¹¹⁰ Süleymân b. el-Es'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Talâk", 35 (No. 2277).

¹¹¹ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Ahkâm", 21 (No. 1357).

¹¹² Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 7/329.

¹¹³ en-Nûr 24/2.

¹¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 5/541; Müslim, *el-Câmi*; "Hudûd", 14.

¹¹⁵ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Âsâr*, thk. Halid el-Avvâd (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2011), 2/531; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 5/541.

¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 5/541-542.

¹¹⁷ Şeybânî, *el-Âsâr*, 2/531.

ile beraber sürgün cezasını da uygun görmüş olması onun Hz. Peygamber'in hadisini esas aldığını göstermektedir.

3- Mesrûk'a göre cünüp bir kimsenin mescide iltica/sığınması hariç mescidin içerisinden geçmesi câiz değildir.¹¹⁸ Âyette şöyle denilmektedir: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا /مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا غَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا ”¹¹⁹ Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusül edininceye kadar namaza yaklaşmayın...¹²⁰ Bu âyette yer alan “غَابِرِي سَبِيلٍ” kısmı âlimler tarafından “yolcu/seferi olan” ve “yolu mescitten geçen” anlamları verilerek iki farklı şekilde tefsir edilmiştir.¹²⁰ Bunun neticesinde cünüp bir kimsenin mescitten geçip geçmemesi ile ilgili farklı hükümler ortaya konulmuştur. Nitekim “غَابِرِي سَبِيلٍ” tabirine “yolu mescitten geçenler” anlamını veren Atâ, Saîd b. Müseyyib ve İbrâhim en-Nehaî gibi kimseler, cünüp iken -ihtiyaç halinde- mescitten geçmenin câiz olduğu görüşündedirler.¹²¹ Söz konusu tabiri “yolcu/seferi olan” şeklinde dikkate alan Hanefî imamları gibi kimseler ise cünüp kimsenin mescitten geçmesini câiz görmemişlerdir. Bunlara göre cünüp olan yolcu ancak teyemmüm alarak mescide girebilir.¹²² Cünüp kimsenin mescitten geçmesini câiz görmeyenler bu hususta daha çok “إن المسجد لا يحل لجنب ولا حائض”/mescit cünüp ve hayız olana helal olmaz.¹²³ “بن مescidi hayızlı ve cünüp olana helal görmüyorum.”¹²⁴ anlamındaki hadisleri esas almışlardır.¹²⁵ Cünüp bir kimsenin mescide girmesi veya mescitten geçmesi ile ilgili hükümde Mesrûk'un söz konusu âyetin ilgili kısmını “yolu mescitten geçen” şeklinde tefsir etmediği ve bu hususta konuya ilişkin yasaklayıcı hadisleri nazar-ı itibara aldığı anlaşılmaktadır.

4- Mesrûk'a göre seferî sayılabilmek için herhangi bir yerde fazla ya da az kalmanın bir önemi yoktur. Nitekim kendisi Silsile'de kaldığı iki yıl boyunca namazları kısaltarak kılmıştır.¹²⁶ Niçin böyle yaptığı kendisine sorulunca da bunu “Sünnet'e bağlılık” olarak açıklamıştır.¹²⁷ Hz. Peygamber'in Mekke'de on yedi gün kaldığı ve kaldığı bu süre zarfında namazları kısalttığı rivayet edilmiştir.¹²⁸ İmrân b. Husayn (ö. 52/672) şöyle diyor: “Resûlullah'la Mekke fethine katıldım. Resûlullah burada on sekiz gece kaldı ve bu süre zarfında namazları iki rekat olarak kıldı. Mekkelilere de şöyle dedi: ‘Dört kılın, biz seferiyiz.’”¹²⁹ İbn Abbâs da Hz. Peygamber'in (Mekke'de) on yedi gün kaldığını ve bu süre zarfında namazları kısalttığını söyleyerek sözüne şöyle devam etmiştir: “Kim on yedi gün seferde kalırsa namazı kısaltabilir. Bundan daha fazla kalırsa tam kılsın.”¹³⁰ Burada İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in kaldığı süre olan on yedi günü namazı kısaltmak için dikkate aldığı görülmektedir. Fakat Mesrûk bu hususta İbn Abbâs'tan

¹¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/136.

¹¹⁹ en-Nisâ 4/43.

¹²⁰ Bk. Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 8/380-382.

¹²¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/135.

¹²² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Muhtaşaru İhtilâfî'l-ulemâ*; thk. Abdullah Nezîr Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417), 1/149; Ebû Bekr Şemsü'l-emme es-Serahsî, *el-Mebsûṭ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 1/118.

¹²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru Risâleti'l-Alemiyye, 2009), “Tahâret”, 126 (No. 645).

¹²⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Tahâret”, 90 (No. 232).

¹²⁵ Şevkânî, *Neylül-evṭâr*, 1/287.

¹²⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/200.

¹²⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/208.

¹²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/207.

¹²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/207.

¹³⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/208.

farklı kanaatte olmuştur. Burada Mesrûk Hz. Peygamber'in ne kadar süre kaldıysa o kadar süre boyunca namazları kısalttığını dikkate almıştır. Esasında Mesrûk'un bu çıkarımı İbn Abbâs'ın çıkarımından daha isabetli gözükmektedir. Zira Hz. Peygamber'in on yedi gün boyunca namazları kısaltmış olmasını O'nun (s.a.s.) bu süreden daha fazla kalması durumunda aynı şekilde namazlara devam edeceğine yormak daha makul görünmektedir. Aksi durumda Hz. Peygamber'in bunu en azından sözel olarak sınırlandırması beklenirdi. Neticede Mesrûk'un bu hususta Sünnet'i esas aldığı görülmektedir. Şunu da ifade eddim ki Mesrûk namaza düşkün biridir. Öyle ki namaz kılarken çok uzatarak kendisine zarar verecek duruma gelmiş ki hanımının onun bu haline ağladığı rivayet edilmiştir.¹³¹ Kendisi namaza bu kadar ehemmiyet verdiği halde onun gittiği Silsile'de iki yıl boyunca namazlarını kısaltarak kılması Sünnet'e bağlılığını gösteren bir diğer önemli husus olarak görülebilir.

Buraya kadar Mesrûk'un Sünnet'ten yararlanarak hüküm istinbatında bulunduğunu arz etmeye çalıştık. Buna mukabil bazı durumlarda Mesrûk'un hakkında Sünnet'ten rivayet olduğu halde aksi davrandığı da görülmektedir. Bu tür durumlarda ya o konudaki Sünnet'i bağlayıcı olarak görmemiş veyahut konu ile ilgili rivayet kendisine ulaşmamıştır diye düşünüyoruz. Mesela o, abdestten sonra kurulanmayı câiz görmüştür.¹³² Hâlbuki abdest aldıktan sonra kendisine getirilen havluyu Hz. Peygamber'in kullanmadığı rivayet edilmiştir.¹³³ Bu rivayet sebebiyle olsa gerektir ki Câbir b. Abdullah, Saîd b. Cübeyr ve Saîd b. Müseyyib gibi âlimler abdestten sonra kurulanmayı mekrûh görmüşlerdir.¹³⁴ Mesrûk'un ya böyle bir rivayetten haberi olmamış ya da o bu rivayeti bağlayıcı görmemiştir. Mesrûk'un öğrencisi Nehâî'nin abdestten sonra kurulanmakta bir sakınca görmemiş¹³⁵ olmasını ve bunu soğuk bir gecede yıkanan kişinin kendisini kurutma zaruretiyle kıyas yapmış olmasını¹³⁶ dikkate aldığımızda Mesrûk'un da burada söz konusu rivayeti değil de bu husustaki zarureti dikkate almış olabileceğini söylemek daha makul gözükmektedir.

Neticede Mesrûk dini hayatında hem fiilî olarak hem de kavli olarak Sünnet'e bağlılıkta önemli bir hassasiyete sahip olduğu gibi fetvalarında da kaynak olarak Sünnet'i esas almıştır.

1.1.4.3. Sahâbî Kavli

Mesrûk'un fetvalarına esas aldığı bir başka delilin sahâbî kavli olduğunu görüyoruz. Bu anlamda onun özellikle talebeliğini yaptığı Abdullah b. Mes'ûd'un görüşlerine ve kendisini sık sık ziyaret ettiği Hz. Âişe'nin görüşlerine önem verdiğini görmekteyiz. Bunun yanında o, sahâbî kavline önem vermiş olacak ki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarını "Sünnet" olarak nitelendirmiştir.¹³⁷ Hâlbuki rivayete göre öğrencisi İbrâhim en-Nehâî "Ebû Bekir'in sünneti", "Ömer'in sünneti" tabirlerini hoş karşılamamış, "Allah'ın sünneti", "Peygamber'in sünneti" denilmesini istemiştir.¹³⁸

¹³¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/223.

¹³² Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 5; Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 1/183; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/137.

¹³³ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/138.

¹³⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 1/138.

¹³⁵ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 5; Şeybânî, *el-Âsâr*, 1/71-72.

¹³⁶ Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, 5.

¹³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/144.

¹³⁸ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî uşûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 4/229, 6/174-175.

Mesrûk'un sahâbî kavline göre fetva verdiği ile ilgili elimizde fazlaca örnek olmasa da bu hususta meramımızı ifade etmek adına bazı örneklerle ulaştık. Mesela Mesrûk'a göre talâkta iddet kocanın hanımını boşamasıyla, ölümden iddet kocanın öldüğü an ile başlar.¹³⁹ Sahâbe arasında bu hususta ihtilaf olmuştur. Buna göre Hz. Ali bu durumda kocanın talâk veya vefat haberinin kadına ulaşmasıyla iddetinin başlayacağı görüşündeyken, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs gibi sahâbîler iddetin kocanın hanımını boşadığı an ile veya öldüğü an ile başlayacağı görüşündedirler.¹⁴⁰ Burada Mesrûk'un Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs gibi sahâbîlerin kavline göre hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Mesrûk her ne kadar sahâbî kavlini hüküm vermede dikkate almışsa da bazı sahâbîlerin görüşünü başka bir sahâbîye doğrulatma yoluna da gitmiştir. Nitekim Ebû Atiye şöyle diyor: "Mesrûk'la Âişe'nin yanına gittik. Ona: 'Ey müminlerin annesi! Muhammed'in iki ashâbından biri iftarı ve namazı öne alıyor, diğeri ise ikisini tehir ediyor dedik.' Âişe: 'Kim böyle yapıyor?' diye sordu. Biz: 'Abdullah b. Mes'ûd tecil ediyor, Ebû Mûsâ ise tehir ediyor.' dedik. Bunun üzerine Âişe: 'Abdullah'ın yaptığı Resûlullah'ın yaptığı gibidir.' dedi."¹⁴¹ Burada Ebû Atiye ve Mesrûk'un sahâbî kavli arasında tercihte bulunmak için iki sahâbî kavlini/uygulamasını bu konuda daha bilgili olduklarını düşündükleri Hz. Âişe'ye sorma gereği hissettiklerini görüyoruz. Böylece temel amaçlarının hangi kavlin Hz. Peygamber'in Sünnet'ine daha uygun olduğunu bulmak olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.4.4. Kıyas

Mesrûk'un kıyas ile ilgili teorik bir açıklamasına rastlamadık. Aynı şekilde fetvalarında ne derece kıyasa başvurduğuna dair örneklerin yetersizliğinden dolayı kıyas ile ilgili düşüncesinin tam olarak ne olduğuna dair bir kanaate sahip olduğumuzu da söyleyemeyiz. Bununla birlikte bazı örneklerden hareketle Mesrûk'un kıyası bir delil olarak kabul ettiğini söyleme imkânını elde ettik. Örneğin Mesrûk'a göre kabirlerden kefen çalanlara (nebbâş) hırsızlık haddi uygulanır.¹⁴² Bu görüşte olan kimi âlimlerin bunlara verilecek hırsızlık cezasını hayatta olanların mallarını çalan hırsızlara kıyasla verdiği görülmektedir. Mesela aynı zamanda Mesrûk'un talebesi olan İbrâhim en-Nehâî: "Ölmüşlerimizin malını çalanın, yaşayanlarımızın mallarını çalanı gibi eli kesilir."¹⁴³ diyerek kıyas yapmıştır. Mesrûk'un da bu fetvasıyla bu hususta kıyası esas almış olabileceğini tahmin ediyoruz. Bunun haricinde Mesrûk içki içmeyi puta tapmak ile eş değer görmüştür.¹⁴⁴ ki burada onun içki içmenin haramlılığını puta tapmanın haramlığına kıyas yaptığı görülmektedir. Burada şu örnek de verilebilir: Cârîyeyle nikahlı olan bir kimse hür bir kadınla nikahlandığında İbn Abbâs'a göre cârîye boşanmış olur.¹⁴⁵ Mesrûk da aynı görüşte olmakla birlikte zaruret olması halinde bunu câiz görmüş ve bunu da zaruret durumunda ölü eti yemeye kıyas etmiştir.¹⁴⁶ Neticede her ne kadar Mesrûk'tan teorik bir açıklama gelmemiş olsa da vermiş olduğumuz örneklerden hareketle onun fetvalarında kıyası da esas aldığını söylemek mümkündür.

¹³⁹ Kurtubî, *el-Câmi*; 3/182.

¹⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/31.

¹⁴¹ Tirmizî, *Sünen*, "Savm", 19 (No. 702).

¹⁴² İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 5/524.

¹⁴³ Ya'kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Ĥarâc* (Kahire: el-Matba'atu's-Selefiyye, 1382), 172.

¹⁴⁴ Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 9/237.

¹⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/468.

¹⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 3/468.

Sonuç

Hayatının büyük çoğunluğunu Kûfe’de geçirmiş olan Mesrûk İslâmiyet’i henüz çocuk yaşlarında öğrenmiş, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi önemli sahâbileri görmüş, birçok sahâbîden de rivayette bulunmuştur. İlk başta askeri bir kişiliğe sahip olsa da Kadisiye Savaşı’ndan sonra ilmi kişiliği ile ön plana çıkmıştır. Her ne kadar İslâmî ilimlerin henüz birer disiplin olarak teşekkül etmediği bir dönemde yaşamış olsa da fakihlik yönü daha baskın olmuştur.

Tâbiîn fakihlerinin hüküm istinbatında bulunurken yararlandıkları kaynaklar onların Hz. Peygamber dönemine yakın olmaları ve sahâbenin birçoğuyla iç içe yaşamış olmaları açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda tespit ettiğimiz kadarıyla Mesrûk sahabeyle iç içe yaşamış bir fakih olarak hüküm istinbatında Kur’an, Sünnet, sahâbî kavli ve kıyastan yararlanmış. Kur’an ve Sünnet’ten birçok hüküm istinbat etmiş olan Mesrûk sahâbî kavline de başvurmuştur. Ancak aynı mesele ile ilgili farklı Sahâbî kavilleri olması durumunda kendince daha yetkin sahâbînin görüşüne başvurmuş ve böylece daha isabetli olduğunu düşündüğü görüşü tercih etmeye çalışmıştır.

Tâbiîn dönemi alimlerinin sahâbe ile olan ilmî iletişimleri ve onların dinî hususları öğrenme metotları günümüz açısından da önemli bir husustur. Çünkü sahâbe dinin ruhunu kavramış kimselerdir. Onlar vahyin artık nazil olmadığı ve Hz. Peygamber’in hayatta olmadığı bir zaman diliminde ortaya çıkan meselelere çözümler üretmişlerdir. Onların ürettiği çözümler Kur’an ve Sünnet’ten alınan ilhamla yapılmıştır. Tâbiîn âlimleri de sahâbenin bu ilhamından beslenmiş kimselerdir. Bu açıdan Mesrûk gibi tâbiîn fakihlerinin meselelere yönelik çözüm anlayış ve metotları bize çözümü nasta olmayan meseleler için bir yol ve yöntem sunmaktadır. Bu anlamda Mesrûk’un görüşlerinin daha iyi bir şekilde tespit edilmesi ve bu görüşlerin daha iyi tahlile tabi tutulması için onun yaşadığı dönem ve bölgedeki diğer âlimlerin de görüş ve düşüncelerinin tespit edilmesi gerekir. Bunun için de tâbiîn ve Kûfe âlimlerine yönelik çalışmalar çoğaltılabilir.

Kaynakça

- Abdulkadir, Ali Hasan. *Nazratun âmmeh fi târîh’t-teşrî’i’l-İslâmî*. Kahire, 1965.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi’ es-Sar’ânî. *el-Muşannef fi’l-ḥadîs*. thk. Habiburrahman el-E’zamî. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1403.
- Akl, Muhammed Halil Muhammed. *Fıkhü’l-İmâm Mesrûk b. el-Ecda’ el-müteveffâ sene h. 63/m. 682*. Ürdün: Âl-i Beyt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 24 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1417.
- Belâzürî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu’l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, 1988.
- Bozkurt, Üsame. *Mesrûk b. el-Ecda’ ve Hadisçiliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bozkurt, Üsame. “Tabiîn Âlimi Mesrûk b. el-Ecda’ın (ö. 63/682-3) Hadis İlimine Katkısı ve Rivayetlerine Dair Verilerin Değerlendirilmesi”. 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı (İlahiyat-Psikoloji- Tarih)*. İstanbul: İlmî Etütler Derneği, 2017.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi u’ş-şâhîh*. thk. Mustafa Dîb. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1987.

- Cemmâîlî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülğanî. *İkmâlu tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'i'r-ricâl*. thk. Ebû Abdırrahman Adil b. Muhammed vd. el-Fârûku'l-Hedîse li't-Tebâati ve'n-Neşr, 1. Basım, 2001.
- Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fi târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*. Dâru's-Sakî, ts.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fi uşûli'l-fıkh*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. Katar, 1. Basım, 1399.
- Dımaşkî, Ebû Zür'a. *et-Târîh*. thk. Şükrullah Ni'metullah el-Kücânî. 1 Cilt. Dımaşk: Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-aşfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1988.
- Ebû Yûsuf, Ya'küb b. İbrâhîm. *Kitâbü'l-Âsâr*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355.
- Ebû Yûsuf, Ya'küb b. İbrâhîm. *Kitâbü'l-Harâc*. Kahire: el-Matba'atu's-Selefiyye, 3. Basım, 1382.
- Erul, Bünyamin. "Mesrûk b. Ecda". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/336-337. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Fayda, Mustafa. *İslâmiyetin Güney Arabistana Yayılışı*. Ankara: AÜİF. Yayınları, 1982.
- Ferûh, Mahmûd Salâh Muhammed. *el-Kirâetu's-şâzetu inde'l-usûliyyîn ve eseruha fi ihtilâfi'l-fukahâ*. Gazze: Câmîatu'l-İslâmiyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Furat, Ahmet Hamdi. *Hanefî Mezhebinin Oluşumunda Kûfe Şehrinin Sosyo-Kültürel Yapısının Etkisi*. İstanbul: İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2006.
- Gördük, Yunus Emre. "Hicrî İlk Asırdan Bir Hoca-Öğrenci Portresi: Hz. Âişe-Mesrûk b. el-Ecda". *Hicrî Birinci Asırda İslâmî İlimler-I-Kur'an İlimleri ve Tefsir*. Ensar Yayınları, 2020.
- Gördük, Yunus Emre. "Tâbi'ün Döneminde Önemli Bir Müfessir: Mesrûk b. el-Ecda' (Biyografik Bir İnceleme)". *Marife* 18/1 (2018), 193-213.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek üle's-Şahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *et-Târîh*. thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Riyad: Dâru Tayyibe, 3. Basım, 1985.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr. *Tabakât*. thk. Süheyl Zekâr. Dâru'l-Fiker, 1993.
- İbn Abdülberr, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstîâb fi marifeti'l-aşhâb*. Amman: Dâru'l-A'lâm, 2002.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen. *Târîhu medîneti Dımaşk*. thk. Muhibuddin Ebi Saîd Ömer b. Ğurame el-Umerî. Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1995.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed. *et-Târîhu'l-kebîr*. thk. Salâh b. Fethî Helel. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2006.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *el-İşâbe fi temyizi's-şahâbe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. thk. İbrahim ez-Zeybek - Adil Murşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed. *el-İhkâm fi uşûli'l-aḥkâm*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Dâru Hicr, 1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1. Basım, 1405.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukâşe. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 4. Basım, 1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru Risâleti'l-Alemiyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Ṭabaḳâti'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Şifatü's-şafve*. thk. Mahmûd Fâhûrî. Haleb: Dâru'l-Ma'rife, 1971.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târîḫ*. thk. Ebû'l-Fîda Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *Üsdü'l-ğâbe fi marifeti's-şahâbe*. thk. Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî. *Fethu'l-ḳadîr li'l-âcizi'l-faḳîr*. Beyrut: Dâru'l-Fiker, ts.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-şanâi fi tertîbi's-şerâi*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1982.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi li-aḥkâmi'l-Ḳurân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. Riyad: Dâru'l-Âlem, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi u's-şahîḫ*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1991.
- Önder, Abdullah. *İbrâhim en-Nehâi, Fıkıhçılığı ve Hanefî Fıkıhına Etkisi*. Malatya: İÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, 2022.
- Önder, Muharrem. "Şâz Kırâatler Ve İslâm Hukuku Açısından Değeri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 163-194.
- Sâyis, Muhammed Ali. *Târîhu'l-fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme. *el-Mebsûṭ*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylü'l-evṭâr şerḫu Münteḳa'l-aḥbâr*. thk. Usamuddin es-Sebâbatî. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Âsâr*. thk. Halid el-Avvâd. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2. Basım, 2011.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Ṭabaḳâtü'l-fuḳahâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râidu'l-Arabî, 1. Basım, 1970.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2000.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 2. Basım, 1962.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Muhtaşaru İhtilâfi'l-ülemâ'*. thk. Abdullah Nezîr Ahmed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1417.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbârü'l-kuğât*. thk. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî. Riyad: Mektebetü'l-Verrâk, 1. Basım, 1947.
- Ya'kübî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb. *Târîhu'l-Ya'kübî*. thk. Muhammed Sadık. Necef: el-Mektebetü'l-haydariyye, 1964.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-büldân*. Beyrut: Dâru Sadır, 1977.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru alâmi'n-nübelâ'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-alâm*. thk. Ömer Abdüsselâm, Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.
- Zeylaî, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Naşbü'r-râye li-tahrîci eĥâdîs-i'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1. Basım, 1997.
- Zeylaî, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf. *Tahrîcü'l-eĥâdîs ve'l-âsârî'l-vâkı'a fî tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*. thk. Abdullah b. Abdurrahman es-Sa'd. 4 Cilt. Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1. Basım, 1414.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn. *el-Alâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.